

ENSOR'S LEGACY /
DE ERFENIS VAN ENSOR

Leesexemplaar

Eric Rinckhout

Ensor's Legacy

De erfenis van Ensor

P E L C K M A N S

De erfenis van Ensor

*'Je n'ai pas d'enfant,
mais lumière est ma fille,
lumière une et indivisible.'*

— JAMES ENSOR

Malcontent, misantroop, mythomaan. Moeilijke mens. Zelfingenomen hypochonder. Querulant, criticaster. Souvenirverkoper, krenterige kruidenier. Oostendenaar, provinciaal, kosmopoliet. Bohemien, bourgeois, baron. Showbeest. Geniaal schilder.

James Ensor kan alleen maar in paradoxen worden gevat, net als Oostende overigens, zijn geboorte-, woon- en sterfplaats. Ensor werd in 1860 in Oostende geboren en overleed er in 1949. Hij werd 89. Op zijn studie aan de Brusselsche academie, zijn frequente verblijven in Brussel bij de familie Rousseau en een handvol excursies naar Londen, Parijs, Rijsel, Amsterdam en Antwerpen na heeft James Ensor Oostende nauwelijks verlaten. Hij heeft de plaats zien groeien van besloten bastion en ingekapseld vissersdorp tot mondaine badstad en *La Reine des Plages*: de Koningin der Badsteden.

Aanvankelijk is Oostende – met de zee en het achterland – de inspiratiebron bij uitstek van de jonge kunstenaar: hij schildert de weidsheid van de polders, de oneindigheid van de zee en de lucht boven de daken van Oostende. Hij doet dat met brute, zwiepende borsteltrekken – dat is nieuw, innoverend en, ja, provocerend. De verf brengt hij dik en smeug aan met het paletmes. 's Winters

verkassen de rijke toeristen naar Nice en Monte Carlo en dommelt Oostende weer in. Dan borstelt Ensor de verstikkende beslotenheid van het burgerbestaan in altijd eendere, donkere kamers, volgestouwd met bibelots, spiegels en tapijten. De dikke gordijnen zijn maar half dichtgetrokken, zodat Ensor een streep daglicht, meestal wit en schrill, als contrast kan laten binnenvallen.

De conservatieve kunstcritici halen hun neus op voor de vlekkerige, onaffe, wilde en onclassificeerbare schilderijen van Ensor. *De oestereetster* (KMSK Antwerpen) wordt in 1882 geweerd van de salon in Antwerpen, in december doet zich hetzelfde voor bij de kunstgroep L'Essor in Brussel. Zelfs nog in 1908 zwelt een storm van protest aan wanneer Luik het werk wil verwerven voor zijn stedelijke kunstcollectie. De aankoop gaat uiteindelijk niet door.

Na verloop van tijd – in de tweede helft van de jaren 1880 – duiken in Ensors oeuvre maskers en skeletten op als tekens van hypocrisie en sterfelijkheid. Wordt James 's nachts belaagd door zijn demonen? Verklaart dat zijn voorliefde voor de macabere verhalen van Edgar Allan Poe? Of buit hij het masker uit als een *unique selling proposition*: zijn concurrentieel voordeel tegenover zijn schilderende tijdgenoten? In die mate zelfs dat hij in ouder werk maskers zal bijschilderen. Of is het niets meer dan een plaisanterie, geïnspireerd op de echte maskers die in de schelpen- en souvenirwinkel van zijn moeder verkocht worden? Is het een knipoog naar het carnaval dat Oostende jaarlijks uit zijn winterslaap wakker schudt? Is het masker grimmigheid of grap, vermomming of daarentegen démasqué?

James Ensor is een *rebel with many causes*. Hij ziet zijn Oostende ten prooi vallen aan ongebreideld toerisme: de duinen worden volgebouwd met chique villa's en hotels – dat klinkt ook nu bekend. Ensor spuwt zijn gal over de toeristen, maar evengoed over kunstcritici en over koning,

clerus, leger en justitie. Bovendien heeft hij een diepgewortelde angst voor de opkomende arbeidersbeweging met haar eis voor algemeen stemrecht. Tegelijk klopt zijn hart voor de gewone bevolking van Oostende, de armoedige vissers en hun sporadische opstanden tegen onrecht en uitbuiting. In zijn schilderij *De gendarmes* (Mu.ZEE Oostende) blikht hij in 1892 terug op de opstand van de lokale vissers tegen de Britten, die de Oostendse markt met hun goedkope vis overspoelen. In de schermutselingen vallen enkele doden: in het schilderij van Ensor veegt een rijkswachter zijn bebloede degen af en kijken rechters monkelend naar de twee opgebaarde vissers, terwijl het gewone volk hardhandig op afstand wordt gehouden.

In zijn bekende, grove karikatuur *Doctrinaire voeding* (1889) laat Ensor de machthebbers letterlijk schijten op de kop van het volk. Evengoed laat hij een figuur pissen tegen een muur met de graffito '*Ensor est un fou*' of twee doods-koppen vechten om '*un bareng saur*', een woordspeling op 'art Ensor'. Ensor balanceert op het slappe koord van engagement, revolte, miskenning, minderwaardigheidsgevoel, eigendunk en grootheidswaan.

Er is natuurlijk het licht: alomtegenwoordig op de grens van land en zee, soms zo verzengend dat het de zichtbare vormen oplost. Vaak lijkt het licht *uit* Ensors verf te komen. Hij ziet zichzelf als de bringer van het licht, de nieuwe Messias: '*Je suis noble par la lumière*', verklaarde hij zelf.

James Ensor is een duivel-doet-al: hij schildert, tekent en etst marines, landschappen, interieurs, portretten, karikaturen, Bijbelse scènes, stoeten, optochten en betogingen. Hij componeert, schrijft, declameert en is een vroege performer. Hij is de erfgenaam van Jeroen Bosch en Pieter Bruegel de Oude, van Goya, Redon en Turner, de Britse schilder die vóór Ensor het verst ging in de uitbeelding van

verblindend licht. Ensor zelf is de wegbereider van het expressionisme, dada en het surrealisme. Kandinsky, Beckmann, Nolde en Vuillard komen naar Oostende om de revolutionaire meester in hoogsteigen persoon te ontmoeten.

Ensor experimenteert. Hij verkent alle nieuwe wegen die de kunst van de twintigste eeuw zal inslaan zonder dat hij consequent één richting uitgaat. Ensor is *punk avant la lettre*.

De 22 hedendaagse Belgische kunstenaars die we in de tentoonstelling 'Ensor en Sortie' tonen, hebben op de een of andere manier iets gemeen met de meester van Oostende. Het gaat niet om directe beïnvloeding, wel om een ensoriaanse sfeer en *esprit*. Nogal wat Belgische kunstenaars zoeken de artistieke vrijheid op: ze zijn tegendraads, individualistisch, eigenzinnig in kleurgebruik en materiaalkeuze, gaan in tegen tradities en stijlrichtingen, en zijn moeilijk in één vakje te stoppen. Ze zijn de luis in de pels. Ze houden van humor – soms sardonisch, soms tongue in cheek – en laten hun fantasie de vrije loop. Allemaal kenmerken die we bij Ensor aantreffen: hij is in dat opzicht een soort stamvader.

In drie werken duikt James Ensor als personage op.

Guillaume Bijl maakte in 2000 een film die nogal wat toeschouwers op het verkeerde been zet. Het lijkt om teruggevonden historische beelden te gaan, terwijl het een mockumentary is, een fictieve documentaire met hedendaagse acteurs die in de huid van Ensor en zijn vrienden zijn gekropen.

Voor het schilderij *Pro Luce Nobilis Sum* liet Guy Slabbinck zich inspireren door een foto die Fernand Naeyaert van Ensor maakte op 4 september 1948: de schilder zit in zijn blauwe salon en wordt bij Slabbinck omringd door spetterend vuurwerk, een zeester, een kreeft en veel maskers. 'Pro Luce Nobilis Sum' (Latijn voor 'Voor het licht

ben ik edel') was het motto dat Ensor koos voor zijn adelsbrief en wapenschild toen de Belgische koning Albert I hem in 1929 de titel van baron verleende.

Ronald De Preter maakte een geactualiseerde versie van Ensors *Intrede van Christus in Brussel in 1889* (1888). Nadat hij dat monumentale werk op zeventienjarige leeftijd in het KMSK Antwerpen had gezien, liet het hem nooit meer los. Toen *De intrede* in 1987 werd verkocht aan het Getty Museum in Los Angeles was zijn verontwaardiging over het onvermogen van de Belgische staat zo groot dat dit leidde tot de karikaturale versie *La sortie d'Ensor de Belgique*. De Preter trekt Ensor binnen in de politieke actualiteit van de jaren 1980. Hij werkte er een jaar lang aan: de zoektocht naar geschikte foto's van politici was moeilijk in een tijd zonder internet.

In het onstuimige, onclassificeerbare werk van William Ludwig Lutgens – een narrenschip dat laveert tussen spot en ernst – duikt een hoofd op dat aan Ensor doet denken. Wild en onvoorspelbaar is ook het werk van Kati Heck, inclusief een geraamte én een karikaturale sneer naar de justitie à la Ensor.

Van Luc Tuymans is zijn vroegste ets uit 1975 te zien. Hij maakte ze op zijn zeventiende als hommage aan Ensor: een stormachtige warreling van misvormde figuren, groteske gezichten en expressionistische maskers die doet denken aan de volksmassa's in Ensors *De katbedraal* (1886) en *De intrede van Christus in Brussel*.

Skeletten blijven een inspiratiebron. Koen Broucke laat een geraamte opspringen aan een piano. Zo heeft Ensor zichzelf nooit geschilderd, wel als liggend geraamte of als skelet voor zijn ezel. Ongetwijfeld knipoogt Broucke naar de muzikale aspiraties van Ensor, die graag harmonium speelde en zelfs de muziek voor een pantomimeballet *La gamme d'amour* (1918) schreef. Peggy Wauters geeft aan het

skelet dan weer een hoogstpersoonlijke draai door het onverwachte gezichtspunt en die éne vrouwelijke hoge hak.

Op de grens van de abstractie – en soms erover – beweegt Carole Vanderlinden zich met haar ontembare verf en schaterende kleuren: *Coiffeuse* biedt geen beeld van een kapster, maar een zweem van een kap- of toilettafel. In de contouren van een spiegel drijft een helblauwe vlek: een ensoriaanse wolk?

Vincent Geyskens valt zijn doek met een bijna giftig geel aan. *Par Contre* is een heftig stilleven: binnen geometrische grenzen laat Geyskens zijn verf bijna wellustig kronkelen.

Ook Jorinde Krosenbrink verkent de grenzen van figuratie en abstractie. Kleur zoekt vorm. Te midden van een woekering van verf duiken handen of een gezicht op, een flard anatomie die weerstand biedt tegen het geweld van de schilder.

Eigenzinnige omgang met kleur en vorm – al dan niet met een vleug humor – vinden we terug in de schilderijen van Jolijn Baeckelandt (fantastische, cartoonachtige creaturen die figureren op een keukenhanddoek als drager), Walter Swennen (tegen elkaar aanschurkende kleurvlakken, een verfstaalkaart met *Gamma* als titel, een reeks boekenruggen of een accordeon?), Werner Mannaers (een stormachtig bloemstilleven, liefde als draaikolk) en Nick Andrews (een verstild portret met botsende kleuren, dat zo uit de belle époque van Ensor komt).

Verstilling ook bij Yves Beaumont, de Oostendse kunstenaar die de zee, de golfbrekers en de voorbijdrijvende wolken schildert. Nu eens gedetailleerd, dan weer pasteus. Hij kijkt met Ensor mee. Denk aan Ensors eenvoud in *De witte wolk* (KMSK Antwerpen).

De groteske karikatuur treffen we aan bij Jan Van Im Schoot. In *Le dernier vétéran de Napoléon I et sa mère* heeft hij